

Мирко Робов/Mirko Robov

ЮГОИЗТОЧНАТА КРЕПОСТНА СТЕНА НА ТРАПЕЗИЦА

The Southeastern Fortified Wall of Trapezitsa

The building of the fortress wall of Trapezitsa Hill should be dated back to the 80s of the 12th century according to the results of the archaeological excavations of its southeastern part.

Buildings and installations, connected to the wall have been unearthed (a war-time storehouse, two barbicans, a foundation of a stone staircase leading to the battle platform, as well as a tower which guarded the approach towards the nearby situated southern fortress gate).

From the end of the 12th to the middle of the 13th century a large complex for iron processing was built up – initially for the needs of the fortress but later the production was orientated to the city market.

The upper chronological border line of the functioning of the blacksmiths' shops is related to the destructive aftermath of an earthquake with north-south direction of the seismic waves. Information about such an earthquake has been gathered during archaeological excavations of other sites in the capital of Tarnovo.

The graves situated along the inner front of the wall date from the middle of the 14th century and are probably related to an outbreak of an epidemic (plague?) which put an end to the lives of part of the inhabitants of Trapezitsa Hill.

С подновените през 2007 г. мащабни разкопки на хълма Трапезица протежението на южната крепостна стена бе изведено като приоритетен сектор в началния етап на проекта за цялостно проучване на крепостта. Тук работят четири от общо шестте проучвателски екипа.

С новите разкопки от 2008 и 2009 г. от източната половина на южната крепостна стена е разкрит участък на протежение от около 80 м. Той започва непосредствено източно от южната порта и завършва от изток до линията на апсидата на църква №14.

Известното до началото на разкопките на практика се покриваше със старите описания от началото на XX в. При разкопаването през 1900 г. под ръководството

на Жорж Съор на намиращата се в близост до крепостната стена църква №14 проучванията не се разширяват в посока към юг, така че да включат и елементи от крепостното съоръжение.

Според описанието на Карел Шкорпил в План на старата българска столица Велико Търново „Линията на крепостните зидове върви точно посред стръмния и скалист край на върха и образува неправилен четириъгълник с изкривени страни... Югоизточната стена (300 крачки) се спуска от източния ъгъл. В нея се забелязват едно пречупване и основа на една издатка (кула), 6 м широка и 2,80 м издадена от крепостния зид (К). На 65 крачки от западния край на тази страна се намират развалините на една порта (D), от която е слизал каменен път, вероятно към стария мост на реката. Познават се само развалините на подпорния зид на портата”. За останалата част от южната крепостна стена, т.е. западния ѝ участък, Шкорпил отбелязва една малка порта, означена с буквата (E) и широка 1,80 м, както пише „само за пешаци”¹. Шкорпил отбелязва и западната порта, означена с буквата (F). Тя е най-голямата в сравнение с останалите по трасето на южния крепостен зид. Проучва се под ръководството на К. Дочев.

Етап в развитието и усъвършенстването на общата укрепителна система не само на Трапезица, но и на столицата като цяло е изграждането на системата от напречни крепостни зидове² между укрепленията по скалните венци и бреговата ивица на Янтра. Изграждането на напречните зидове се отнася към времето малко след средата на четиринадесетото столетие³. От Трапезица са били спуснати два такива – единият от северната точка на крепостта тъкмо срещу западния устой на т.нар. Владишки мост⁴, означен в плана на Шкорпил с „А”⁵, а другият – от югозападния участък, означен в същия план с „Т”⁶. Оттук е видно, че и трите комуникации в южния участък на крепостната стена са свързвали населението в подножието на Трапезица район, тъкмо в рамките на двата напречни крепостни зида. Извън укрепената зона на подножието е останала само т.нар. “еврейска” махала, в северозападното подножие на Трапезица.

КРЕПОСТНА СТЕНА

Стената следва естествената конфигурация на терена, като стъпва върху скалния венец на хълма (**Обр. 1**). Средната ѝ дебелина в проучения участък е приблизително 2 м. Запазената отвътре височина на места е над 2 м. В градежа са вложени добре обработени камъни. До нивото, на което е запазено вътрешното лице, е видим стремежът към редова зидария. Пълнежът е обилно залят с хоросан – бял, с едри пясъчни примеси.

Основата на съоръжението е положена върху максимално здрава основа – скалния венец. Участък с дебелината на крепостния зид е хоризантиран върху нивото на скалата. Между първите редове от външното лице и стъпалото от север след изсичането на скалата е излят блокаж от ломени камъни, обилно залети с хоросан. Върху тази здрава основа е започнало изграждането на крепостното

съоръжение. Нивото, от което започва издигането на стената, е видно и от няколко огнища, за нуждите на самите строители. Възможно е началото на изграждането на съоръжението да е станало в условия на студените зимни месеци.

Издигането на крепостния зид се отнася към 80-те години на XII в., според стратиграфските наблюдения с повече от 400 монети в изследвания сектор. Над нивото на скалата, върху която е фундиран крепостният зид, е насипан пласт, дебел 1 м, добре трамбован. Над него е положен друг слой, също добре трамбован, от жълта, глинеста пръст, примесена с бучки варовик. Слойт е положен като технологичен похват за хидроизолацията на крепостното съоръжение. Предпазва я от събиране на повърхностни води и просмукването им в градежа. Оформен е с обратен наклон спрямо стената. Така, на отстояние около 3 м, е оформен улей за насочване на повърхностните води към разположения западно барбакан.

Върху въпросния жълт слой следва ниво от огнища на ковашки работилници. Функционират от края на XII в. до средата на XIII в. Това показват монетите в слоя, както и тези, датиращи отпадъчните ями на ковашките работилници. Самите работилници са давали продукцията за нуждите на Трапезица, а естествено и оръжие за нейната отбрана. Самото ситуиране на ковашките работилници в този участък ясно подсказва, че той е бил достатъчно отделен от околната застройка – и култова, и гражданска, с което е подсигурана и безопасността от евентуални пожари.

Очевидно е също така, че въпросният жълт слой трябва да се отнесе към времето след 80-те години на XII в., до края на това столетие или най-късно самото начало на XIII в., което е от важно датиращо значение за хронологията на крепостната стена и времето, през което са функционирали ковашките работилници.

На няколко метра от южната порта е разкрито стълбище (**Обр. 2**), което отвежда към бойната платформа на крепостния зид. То дава ясна представа за конструктивните решения, свързани с подхода към бойната платформа на стената.

Опряно е към вътрешното лице на крепостния зид. Също на fuga е опряно и към източния зид на сградата, в очертанията на която попада. Това несъмнено показва, че и самата сграда е била функционално свързана с южната крепостна стена на Трапезица.

Самото стълбище е с ширина от 0,80 м. Отстоянието на първото стъпало до вътрешното лице на крепостната стена е 1,75 м. Дълбочина на едно стъпало е 0,15 м. Височината му е също толкова – 0,15 м. Височината от подовото ниво до нивото на първото запазено стъпало е 0,70 м.

Тези данни дават възможност за техническа реконструкция на съоръжението. Броят на стъпалата е бил 11.

Височината на стълбището от запазеното ниво до бойната платформа на крепостната стена е 1,65 м.

Така общата височина на съоръжението спрямо плочниковата настилка на помещението е 2,35 м, като е достигана бойната платформа на стената.

Два барбакана в участъка, оформени различно, са отвеждали повърхностните води извън крепостното съоръжение.

Западен барбакан

Улеят е по протежение на вътрешното лице на стената. Оформен е като канавка.

Водата е влизала от двете му страни. Канавката е настлана с плочи. Улеят през крепостната стена е в средата на канавката. Оформен е фуниевидно, като е насочвал водата надолу, а от там – почти хоризонтално, с наклон навън.

Източният барбакан (**Обр. 3**) е ситуиран, за да улавя и отвежда повърхностните води в частта от билото на Трапезица, в района на църква №14. Дълбочината, на която е установено въпросното съоръжение е 1,50 м, т.е. на нивото на скалата.

Фуниевидният улей, широк 2,15 м, е граден в два реда добре обработени камъни, на хоросанова спойка.

Ширината на отвора във вътрешното лице на крепостната стена е 0,40 м.

Градежът при двете симетрични страници на съоръжението е напълно идентичен. Дължината на дъгата е 1,65 м, с височина на градежа от 0,65 м.

В основата си улеят е изсечен в скалата, върху която е изградено и самото съоръжение. Наклонът е към юг, т.е. към крепостната стена.

Както посочихме, съоръжението е изградено и използвано, за да приема повърхностните води в сектора на Трапезица около църква №14. Видно от хоросановата обмазка на крепостната стена, в посока към канавката по склона на хълма е имало широк улей, по който към крепостната стена са се изтичали повърхностните води. Горното ниво на въпросното хоросаново обмазване всъщност фиксира вкопаната част от вътрешното лице на зида. Така наблюденията върху характера на градежа на вътрешното лице на крепостната стена показват падане на терена от полукръглата извивка на стената към кулата в посока към самото съоръжение, в наклон от 45°. По този наклон се достига нивото на скалата в основата на улея, където е оформено самото съоръжение. След съоръжението, в посока към запад, хоросановото обмазване на вътрешното лице на крепостната стена отново се издига със същия, но обратен наклон – 45°.

Кула в източната част на сектора

Кулата, посочена в описанието на К. Шкорпил с буквата „К⁷⁷“, се намира на около двадесет метра югозападно от църква №14 и на около 40 м от южната порта на крепостта. В очертанията на съоръжението, вътрешното лице на стената извива плавно навън. В участък от 4,30 м прави симетрична полукръгла извивка. Дълбочината на тази извивка е 2,60 м (**Обр. 4**).

Откъм външното си лице (**Обр. 5**) стената се наддава в същия участък не с полукръгъл, а с четвъртит план. Така оформената кула, като военно отбранителен замисъл е била очевидно предназначена да брани подстъпите към югоизточната порта на крепостта.

Находки, датиращи от столичния период на Търново, се откриват до дълбочина от 1,60 м. От това ниво надолу находки не се установяват.

Характерът на градежа на кулата не е по-различен от установения в останалата част на крепостната стена. В горната част на запазения участък от стената са вложени средни по големина, обработени камъни, част от които плочести. Фугите не са обмазани с хоросан. С такъв характер е градежът на дълбочина от горното ниво на стената на 0,35–0,50 м.

Надолу следва градеж от големи, полуобработени камъни. Спойката е хоросанова. Самите фуги са обилно залети с хоросан. Разчистена е плавната извивка на вътрешното лице на стената, като по този начин се очертава планът на кула. Височината на този участък от вътрешното лице на крепостната стена е 1,50–2 м.

Нумизматичният материал, открит при проучването на кулата, се състои от общо 23 монети, 13 от които датират от първата и втората половина на XIII в., а останалите 10 са от четиринадесетото столетие.

В близост до южната порта, на дълбочина от 2,30 м е вкопано правоъгълно съоръжение (Обр. 6). Допряно е до вътрешното лице на крепостната стена. От останалите му три страни е оградено съответно от: западния зид на съседната сграда; двуплицев зид на сухозидица от север, както и друг двуплицев градеж от изток, който обаче е доста по-ниско запазен. Хоризонталното му сечение е правоъгълник с размери 1,10 на 2,30 м.

Защитено е с покривна конструкция, която е стъпвала върху северния и източния му зидове.

Четвъртитата яма е облицована с градеж на сухозидица. За устойчивост на градежа сечението се стеснява в посока към дъното.

Съоръжението не попада в жилищна сграда и очевидно функционално е свързана с крепостната стена. Най-вероятно това е хранилище за военновременни хранителни запаси. Общата му вместимост е 5,8 м³.

По-късно, когато съоръжението е излязло от употреба (вероятно след 1393 г.), е превърнато в отпадъчна яма. Това обяснява откриването на материали, които определено нямат отношение към непосредственото предназначение на съоръжението, а видимо са отпадъчен продукт на обитателите на Трапезица, чиито жилища са били в близост до южната крепостна стена.

Най-ранната намерена в хранилището монета е българска имитация от самото начало на XIII в. Това очевидно е и времето, когато е изградено съоръжението. Монетите, сечени от Иван Александър, Иван Срацимир, както и имитации от края на Търновското царство, свидетелстват, че хранилището е използвано до края на Търновското царство.

Подобни съоръжения са известни и от други части на Трапезица, също по протежение на южната крепостна стена, според нас погрешно определени като водохранилища⁸. И при тях, идентично с новооткритото съоръжение, облицовъчната зидария на вкопаните ями е на сухозидица. Подобно хранилище е установено и при

проучванията на В. Вълв в западната част на южната крепостна стена, в близост до главния вход на Царевец⁹.

Останки от сгради, долепени към вътрешното лице на крепостната стена

В плана на сектора прави впечатление наличие на сгради, долепени към крепостния зид само в определен участък. Участъкът е прилежащ на южната порта с особена концентрация, както на комуникационни, така и на крепостни съоръжения. Това е естествено поради лесния достъп до съоръжението, обслужвал една от основните вътрешностоллични комуникации, и по точно връзката Малка (Асенева) порта на Царевец – участъка непосредствено северно до манастира „Св. четиридесет мъченици“ с брод за преодоляване на реката – и крепостта Трапезица. Въпросният застроен участък е на протежение от около 15 метра, след което в посока към изток достъпът до крепостното съоръжение е напълно свободен, през улица, установена непосредствено северно от въпросните сгради, с посока, следваща хоризонталата на южния склон от билото и преминавала на около 10 м южно от църква №14. Достъпът до бойната платформа е осъществяван вероятно с дървени стълби, долепени до вътрешното лице на зида, а това е известна практика в крепостното строителство.

От друга страна, естествено се налага изводът относно предназначението на тези долепени до крепостния зид постройки, очевидно свързани функционално именно с крепостната система на хълма – казармени помещения, складове и т.н.

Разкрита е голяма сграда в западната част на сектора, опряна към вътрешното лице на крепостната стена.

От север сградата има излаз към преминаващата тук улица с посока изток-запад.

Настилката е била от каменни плочи, някои от които запазени ин ситу.

Сградата е функционирала през целия период на крепостната стена, с която очевидно е функционално свързана. Най-ранната монета е сечена от Мануил I Комнин (1143–1180 г.), а останалите датират от целия период на столично Търново.

Между въпросната сграда и хранилището е ситуирана втора сграда, настлана с каменни плочи, в която е разположено и вече разгледаното стълбище. Несъмнено и тя функционално е обслужвала крепостното съоръжение.

Некропол

В участък на протежение от около 60 м, непосредствено пред вътрешното лице на крепостната стена са установени общо 20 гроба. Погребенията са християнски (**Обр. 7**). Ориентирани са спрямо посоката на крепостния зид. Характерът на погребенията определено отнася погребаните индивиди като представителна извадка на населението на Трапезица и не ги свързва със защитниците на крепостната стена. Това са пеленачета, деца, юноши, млади и възрастни индивиди, включително мъже и жени.

Гробовете са върху пласт, свързан с дейността на няколко железарски работилници, създадени в края на XII – началото на XIII в. и функционирали докъм средата на това столетие. Хронологически те последват и едно установено силно земетресение след средата на XIII в. Трусът е хоризонтален и с посока на сеизмичната вълна от север към юг. Това е всъщност едно известно земетресение с разрушителен магнитут, установено и в други части на столичния град¹⁰.

Датиран с монета е един от гробовете (№ 3). Открита е до тази и е от емисията цар Иван Александър с Теодора II (1347–1371 г.).

Погребенията са извършени в един сравнително неширок интервал от време, а причината да са положени не в некропола на най-близката от църквите – тази с №14, или пък на някоя от другите трапезишки църкви, а именно по протежение на крепостната стена, трябва да се свърже с някаква конкретна причина. Като такава напълно е възможно смъртта им да е свързана с някаква остро заразна епидемия.

Стратиграфските наблюдения на строителната хронология в участъка от южната крепостна стена на Трапезица се допълват с повече от 400 монети в обръщение между 1180 и 1400 г., т.е. от последното десетилетие на предстоличния и целия столичен период на Търново.

БЕЛЕЖКИ

¹ Шкорпил, К. План на старата българска столица Велико Търново. ИБАД, I, 1910, 143–144.

² Робов, М. Допълнителната укрепителна система на средновековния град Търново. – Археология, 1988, № 4, 38–44, също ГМСБ; Николова, Я. и Н. Ангелов. Южната напречна крепостна стена на Царевец. – ИОМВТ, кн. II, Варна 1964, 35–42.

³ Migne. Patrologia graeca, et. 154, coll. 973–976.

⁴ Робов, М. Нови данни за строителната хронология в района на източното подножие на хълма Трапезица в Търново (края на XII–XIV век). – ГМСБ, кн. XX, 1994, 65–66.

⁵ Шкорпил, К. Цит. съч., с. 142.

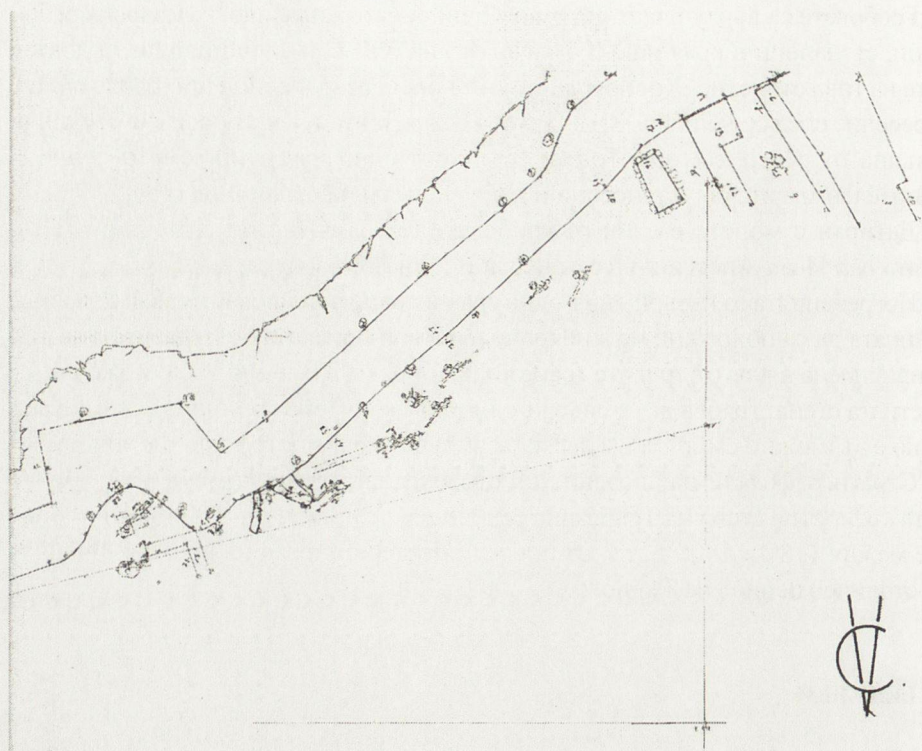
⁶ Пак там, с. 144.

⁷ Пак там, 142–144.

⁸ Долмова, М. Укрепителната система на крепостта Трапезица (Предварително съобщение). – Археология, 1995, № 3, 36–42.

⁹ Вълков, В. Археологически разкопки и проучвания на крепостните стени на хълма Царевец 1966–1969 г. – В: Царевград Търнов, т. 5. С., 1992, 123–125.

¹⁰ Николова, Я., Робов, М. Храмът на първите Асеновци. В. Търново, 2005, 88–89, 186; Робов, М. Нови данни за строителната хронология в района на източното подножие на хълма Трапезица в Търново (края на XII–XIV век). – ГМСБ, кн. XX, 1994, 65–66; Същият. Църква №2 и проблемът за хронологията на църковното строителство в източното подножие на Трапезица. – Сб. В чест на проф. Димитър Овчаров. В. Търново, 2001, с. 114.

Обр. 1. Източна част на южната крепостна стена (план)

Обр. 2. Стълбище към бойната платформа на крепостната стена

Обр. 3. Отводнително съоръжение в крепостната стена, южно от църква 014.

Обр. 4. Вътрешна страна на кулата.

Обр. 5. Външна страна на кулата

Обр. 6. Хранилище за военновременни запаси

Обр. 7. Християнски гробове по протежение на вътрешното лице на крепостната стена.